

ГУСЄВ О. Ю.,
аспірант кафедри правосуддя
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 347.94

ДО ПИТАННЯ ПРО МІСЦЕ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У СИСТЕМІ ДОКАЗІВ

У статті проаналізовано різні підходи до класифікації та систематизації родового поняття доказів у теорії цивільного процесу та чинному цивільному процесуальному законодавстві України з метою визначення у них місця для видового поняття електронних доказів. Доводиться, що фундаментальні технічні відмінності електронних носіїв інформації є достатньою підставою для визнання електронних доказів самостійним видом доказів.

Ключові слова: *цивільний процес, система доказів, класифікація доказів, електронні докази.*

В статье проанализированы различные подходы к классификации и систематизации родового понятия доказательств в теории гражданского процесса и действующем гражданском процессуальном законодательстве Украины с целью определения в них места для видового понятия электронных доказательств. Доказывается, что фундаментальные технические различия электронных носителей информации являются достаточным основанием для признания электронных доказательств самостоятельным видом доказательств.

Ключевые слова: *гражданский процесс, система доказательств, классификация доказательств, электронные доказательства.*

The article deals with the analysis of various approaches to classification and systematization of the general concept of evidence in Civil Procedure theory and the current civil procedure legislation of Ukraine with a view to determination of a place for the concept of electronic evidence in them in particular. It is stated that fundamental technical differences of electronic means of proof form sufficient basis for recognition of electronic evidence as an independent kind of evidence.

Key words: *civil procedure, evidence system, classification of evidence, digital evidence.*

Вступ. Поняття електронних доказів сьогодні має особливо вагоме значення для теорії та правозастосовної практики. Запровадження у процесуальне законодавство України новітніх засобів доказування призвело до необхідності визначення місця у загальній системі доказів, а також взаємного співвідношення між ними і традиційними джерелами доказів. У фаховій юридичній літературі висловлюються різноманітні думки та пропозиції щодо вирішення цих питань і вдосконалення законодавчого врегулювання, проте більшість із них не дають вичерпних відповідей, що зумовлює актуальність цієї статті.

Проблеми місця електронних доказів у системі засобів доказування були предметом наукових досліджень у працях Н.Є. Блажівської, О.Т. Боннера, К.Л. Брановіцького, Р.С. Бурганова, О.П. Вершиніна, С. П. Ворожбіт, М.В. Горелова, О.О. Грабовської, К.Б. Дрогозюк, С. С. Єсімова, А.Ю. Каламайка, І.О. Крицької, О.М. Лазька, М.О. Мітрофанової, Ю.С. Павлової, В.С. Петренка, Р.В. Тертишнікова, С. Я. Фурси, Ж.В. Хацука, Д.М. Цехана та інших.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття природи поняття електронних доказів у цивільному процесуальному праві України через призму аналізу місця у доктринальній системі доказів.

Результати дослідження. Отримання глибоких знань про будь-який вид доказів у процесуальних юридичних науках неможливе без установлення співвідношень з усталеними теоретичними підходами до видів доказів. Хоча жодні докази не мають для суду заздалегідь установленної сили, праксеологічне значення визначення таких співвідношень полягає у тому, що вони вказують на те, яке ставлення має бути до тих чи інших доказів, поданих до суду, та як вони повинні бути відображені у судовому рішенні.

У доктрині цивільного процесуального права докази прийнято поділяти на види за різними критеріями. Так, за характером зв'язку змісту доказів із фактами та обставинами, що підлягають установленню, докази поділяють на прямі та побічні. Прямими вважаються ті, зміст яких має однозначний зв'язок із фактом чи обставиною справи і дозволяє зробити єдиний висновок про існування цього факту чи обставини. Непрямим є доказ, зміст якого має багатозначний зв'язок із фактом чи обставиною справи та допускає щонайменше два рівноймовірних висновки про наявність чи відсутність певного факту чи обставини [1, с. 272; 2, с. 249]. Як видно, цей критерій поділу характеризує ймовірність підтвердження наявності чи відсутності фактів і обставин, які мають значення для розгляду справи, за допомогою конкретних даних. За таких умов електронні докази можуть бути однаково віднесені як до прямих, так і побічних доказів залежно від конкретних обставин справи.

За характером формування докази поділяють на первинні та похідні. Первинні утворюються внаслідок безпосереднього впливу певного чинника (юридичної дії або події) (як первісного джерела інформації) на предмет, що стає носієм відомостей про цей фактор. Похідні ж утворюються внаслідок впливу на фіксуючий носій іншого джерела інформації, відмінного від первинного, але пов'язаного з ним [3, с. 46]. Цей критерій указує на наявність або відсутність прямого причинно-наслідкового зв'язку між безпосереднім джерелом інформації та слідом, який залишається на матеріальному носіїві. Сліди юридичних фактів, що зберігаються за допомогою електронних носіїв, виникають виключно внаслідок взаємодії носіїв даних з електронно-обчислювальними машинами, що зумовлено технічними особливостями. Водночас людина, яка вводить інформацію, налаштовує програмне забезпечення електронної обчислювальної машини та одержує результати оброблення даних, є ніби дистанційованою від даних, а зв'язок між ними опосередковується машиною. Із цього можна зробити висновок про те, що електронні докази можна вважати первинними лише тоді, коли предмет доказування становлять факти та обставини, пов'язані з функціонуванням самої машини (наприклад, наявність несправностей в апаратній частині чи помилок у програмному забезпеченні) або пов'язані з процесом створення електронних доказів (факт унесення змін до електронного документа). В інших випадках електронні докази слід вважати похідними, оскільки вони не є наслідком прямої взаємодії людини з електронним носієм інформації (це випадки, коли судове пізнання спрямоване на зміст електронних доказів).

Такі контруктивно-технічні особливості становлять значну проблему для процесу судового доказування, оскільки суттєво знижують доказову силу електронних доказів. У науці зазначають, що ступінь достовірності та переконливості первинних і похідних доказів обернено пропорційний віддаленості від основного предмета доказування: чим більша відстань, тим менша достовірність. Але таке застереження слід брати до уваги лише на етапі дослідження доказів, оскільки можуть траплятися випадки, коли похідні докази відображають більш істинну інформацію, ніж первинні [3, с. 46; 4, с. 456]. Через це жоден доказ не має для суду заздалегідь установленної сили під час оцінки; достовірність кожного доказу суд оцінює окремо, а відхилення чи неврахування доказу зобов'язаний мотивувати.

За джерелом відомостей докази поділяють на особисті та речові. В особистих матеріальним носієм інформації виступає людина (до таких відносять пояснення учасників цивільного процесу, їхніх представників, а також показання свідків), а в речових – матеріальні об'єкти (письмові та речові докази, а також аудіо- і відеозаписи) [5, с. 266]. У теорії

цивільного процесу існують відмінні точки зору щодо поділу доказів на види за джерелом інформації. Професор С. В. Курильов виділяє особисті докази (пояснення учасників цивільного процесу та показання свідків), речові (письмові та власне речові докази), а також змішані (висновки експертів) [4, с. 452–454]. Такий підхід критикується в науковій літературі, оскільки зводить нанівець ідею систематизації внаслідок допущеної логічної помилки [1, с. 272]. Здається, що відмінність поглядів зумовлена підміною понять, якої припускаються автори. В одному випадку термін «джерело» вживається у значенні первісного начала, тобто явища, що залишає слід на носіїв інформації. В іншому випадку під джерелом розуміється сам носій, на якому відбито слід і який потенційно може бути поданий до суду. Тобто джерелом відомостей для суб'єктів судового процесу є носій даних (наприклад, аркуш паперу, на якому відображені думки певної людини), а джерелом відомостей для носія даних здебільшого є людина (автор тексту). Така неузгодженість у тлумаченні поняття «джерело» є справедливою майже для видів доказів речового типу, зокрема електронних.

Для уникнення непорозумінь теоретиками цивільного процесу було запропоновано деталізувати критерій класифікації. Так, визначальною ознакою поділу доказів на види можна вважати безпосереднього носія даних, який здатен відтворити закріплену та збережену в або на ньому інформацію про факти та обставини, що мають значення для справи. Оскільки носіями даних можуть бути лише люди або речі (предмети), то докази слід відповідно класифікувати на особисті та речові (предметні) [1, с. 272]. Якщо носієм інформації є людина, яка сприймала факти чи обставини, що мають значення для справи, зберегла їх у своїй пам'яті та може відтворити, такий доказ є особистим. В усіх інших випадках докази є речовими (предметними).

За кордоном класифікаційною ознакою було запропоновано вважати спосіб фіксації та збереження інформації як властивість, похідну від природи носія [5, с. 266]. За таких обставин, якщо інформація фіксується за допомогою психічних і фізіологічних реакцій людини, то доказ слід вважати особистим. Якщо ж сліди утворюються внаслідок дії фізичних, хімічних або інших способів і методів взаємодії матерії, то такі докази вважаються речовими.

Застосування вказаних критеріїв до поняття електронних доказів неминуче призводить до необхідності визнання одним із різновидів речових (предметних) доказів. Однак таке твердження можна вважати істинним лише зараз. У майбутньому розвиток технологій може призвести до того, що частини головного мозку людини або органи чуття зможуть замінювати чи доповнювати штучними електронними деталями чи цифровими обчислювальними пристроями, інтегрованими в нервову систему. Такі «додатки» допомагатимуть людям у сприйнятті інформації, її обробленні чи навіть виведенні назовні для демонстрації іншим людям. У разі настання таких змін електронні докази можна буде визнавати також особистими.

Деякі науковці систематизують докази у цивільному процесі ще за одним критерієм – формою вираження, в якій суд одержує докази. За такою ознакою докази поділяють на усні, письмові та речові [3, с. 44]. Ця класифікація логічно пов'язана з попередньою. Її автор зазначає, що речові докази не можуть мати жодної іншої форми, крім тієї, в якій виражена матерія. Натомість особисті докази можуть мати різну форму: усну чи письмову залежно від форми зовнішнього вираження думок людини (наприклад, письмові показання свідка чи висновок експерта) [3, с. 45]. У такому сенсі електронні докази повинні займати окреме місце поряд із письмовими серед доказів речового (предметного) типу.

Усі вищезазначені підходи є науково обґрунтованими в теорії процесуальних юридичних наук. На противагу їм у частині другій статті 76 Цивільного процесуального кодексу України відображена нормативна класифікація доказів, згідно з якою суд встановлює наявність фактів та обставин, які мають значення для вирішення справи, за допомогою таких засобів, як письмові, речові та електронні докази; висновки експертів та показання свідків. Щодо вказаної класифікації у науковій літературі висловлюються деякі критичні зауваження. По-перше, вона не є поділом загального поняття доказів на види, а лише одного з його складових елементів – засобу доказування. Такий висновок можна зробити на підставі

системного тлумачення формулювань «доказами є будь-які дані ...» з частини першої та «ці дані встановлюються такими засобами» з частини другої статті 76. По-друге, очевидним є те, що законодавець не дотримав єдиного критерію поділу.

Зацікавленість викликає послідовність, у якій законодавець розмістив засоби доказування у тексті частини другої статті 76 Цивільного процесуального кодексу України: спочатку письмові, речові та електронні докази разом, потім висновки експертів і показання свідків. Видається, що така систематизація є навмисною та має певне наукове підґрунтя: автори намагалися відбити в нормативній класифікації засобів доказування науково обґрунтовану систему доказів. Найбільш наближеною до законодавчої видається систематизація (класифікація) доказів за джерелом відомостей, автором якої є вже згаданий професор С. В. Курильов. Тому електронні докази розміщені поряд із письмовими та речовими, тобто розглядаються одним із різновидів предметного (речового) типу доказів.

Висновки. Отже, фундаментальні відмінності технічних носіїв доказової інформації для законодавця є достатньою підставою для визнання електронних доказів незалежним, окремим засобом доказування на законодавчому рівні. Таке твердження слугує додатковим аргументом на користь висновків про самостійність поняття електронних доказів на підставі особливостей носія даних.

Описані підходи до визначення місця електронних доказів у системі доказів і засобів доказування сприятимуть у кращому розумінні юридичної природи поняття електронних доказів, установленні співвідношень і взаємозв'язків між окремими видами доказів, допоможуть визначити роль і значення тих чи інших цифрових даних у матеріалах судової справи, знімуть питання про віднесення відомостей на електронних носіях до певного виду доказів, а також роз'яснять особливості систематизації засобів доказування у чинному процесуальному законодавстві України.

Список використаних джерел:

1. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. 624 с.
2. Шкребець Д.В. Поняття і види доказів у цивільному процесі. Часопис Київського університету права. 2011. № 4. С. 248–253.
3. Юдельсон К.С. Судебные доказательства и практика их использования в советском гражданском процессе. Москва: Госюриздат, 1956. 251 с.
4. Курьлев С. В. Избранные труды. Минск: Редакция журнала «Промышленно-торговое право», 2012. 607 с.
5. Треушников М.К. Судебные доказательства. Москва: ОАО «Издательский дом «Гордец», 2004. 272 с.

